

bir de açık öğretim programı mevcuttur. Her iki programda yardımcı ders olarak Türkçe, Farsça ve Berberice yer almaktadır. Üniversitenin temel hedeflerinden biri, İslâm'ın ve İslâm kültürünün yüksek düzeyde öğretimini sağlamak ve Cordoba'yı Endülüs döneminin Kurtuba'sı gibi farklı kültürlerin buluştuğu bir cazibe merkezi haline getirmektir.

İspanya'nın bilimsel araştırmalarla ilgili ana kurumu olan Consejo Superior de Investigaciones Científicas'ın (CSIC) bünyesinde yer alan Arap Araştırmaları ve Ortaçağ Tarihi bölümleri, yakın bir iş birliği içerisinde Endülüs ve Mağrib tarihi üzerine araştırmalar yapmakta ve çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmaktadır. Consejo Superior de Investigaciones Científicas'a bağlı olarak faaliyet gösteren bir başka kuruluş da XX. yüzyılın başlarında Los Benî Codera ekolü mensupları tarafından kurulan Granada'daki Escuela de Estudios Arabes'tir. Endülüs'te toplumsal ve kültürel hayat, ziraat, tıp, farmakoloji alanlarında kaydedilen gelişmeler bu enstitüde incelenen ana konulardır. Madrid'de bulunan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı El Instituto Hispano-Arabe de Cultura ile Mısır hükümetince finanse edilen El Instituto Egipcio de Estudios Islámicos ve Cordoba'da kurulmuş olan El Instituto de Estudios Califales daha çok günümüz Arap dünyasıyla ilgili dil kursları açma, konferanslar düzenleme ve dergi, broşür çıkarma gibi kültür faaliyetleriyle ilgilenmektedir.

Ülkede İslâmî araştırmalar üzerine yayımlanan dergilerin en önemlisi, 1933-1978 yılları arasında kırk üç cilt halinde çıkan *Al-Andalus*'tur. Makalelerinin ilmi düzeyi çok yüksek olan bu derginin 1978 yılında yayımına son verilmiş, yerini 1980'den itibaren Consejo Superior de Investigaciones Científicas tarafından çıkarılan ve 2000 yılında XXI. cildi tamamlanan daha geniş kapsamlı *Al-Qantara* almıştır (bk. al-ANDALUS). Diğer dergilerin başlıcaları şunlardır: *Anaquele de estudios árabes* (Madrid), *Awraq* (Madrid), *Sharq Al-Andalus* (Alicante), *Aljamia* (Oviedo), *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos* (Madrid), *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* (Madrid).

İspanya'da bugün Endülüs tarihi, daha genel çerçevede İslâm tarihi ve kültürü üzerinde çalışacak araştırmacıların istifade edebilecekleri bazı kütüphaneler vardır. Madrid yakınlarındaki Escorial

brary bunların başında gelmektedir. XVI. yüzyıl sonlarında II. Felipe tarafından kurulan bu saray kütüphanesinde başlangıçta 4000'in üzerinde Arapça el yazması mevcut iken 1671 yılında çıkan yangında bunların yarısından çoğu yok olmuştur. Günümüzde bu kütüphanede, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Lübnanlı rahip Michael Casiri tarafından katalogu hazırlanan (*Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*, Madrid 1760-1770) 1851 el yazması yer almaktadır. Madrid'de bulunan La Biblioteca Islámica "Felix María Pareja", yeni kurulmasına rağmen gerek kitap gerekse süreli yayınlar açısından çok zengindir ve her geçen gün daha da zenginleşmektedir. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, El Instituto Hispano-Árabe de Cultura, El Instituto Egipcio de Estudios Islámicos ve Granada'daki Escuela de Estudios Árabes de Islâmî araştırmalarda istifade edilebilecek birer kütüphaneye sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. C. Texeira, *Los estudios árabes en España*, Madrid 1947; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1958, I, 573 vd.; J. R. Morales, *Relaciones culturales entre España y el mundo árabe*, Madrid 1960; J. T. Monroe, *Islam and the Arabs in Spanish Scholarship*, Leiden 1970; M. M. de Cirre, *Arabistas españoles del siglo XIX*, Madrid 1972; E. Saez - M. Rossell, *Repertorio de medioevalismo hispánico (1955-1975)*, Barcelona 1976-78, I-II; Ahmed Abdurrahman el-Kemmûn, "et-Türâşü'l-İslâmiyyü'l-Endelüsî fi mizânî'l-istişrâkı'l-İsbâniyyi'l-mu'âşır", *es-Sicillü'l-İlmî li-nedveti'l-Endelüs* (nşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân v.dğr.), Riyad 1417/1996, II, 235-245; M. Fierro - M. Marín, *Los estudios árabes e islámicos en España*, Murcia 1996; A. G. Chejne, "The Role of al-Andalus in the Movement of Ideas between Islam and the West", *Islam and the West*, New York, ts., s. 110-111; S. M. Imamuddin, "Sources of Muslim History of Spain", *JPHS*, I/4 (1953), s. 357-379; M. de Epalza, "Bibliografía árabe e islámica en España", *Boletín de la asociación Española de orientalistas*, II, Madrid 1966, s. 131-175; a.mlf., "Arabic Studies in Spain Today", *MESA Bulletin*, VIII/2 (1974), s. 1-7; A. Cortabarría Beitia, "L'état actuel des études Arabes en Espagne", *MIDEO*, VIII (1966), s. 75-130; J. Bosch Vila, "El orientalismo Español", *Boletín de la asociación Española de orientalistas*, III (1967), s. 175-188; Ahmed b. Abbûd, "Te'emmülât fi't-taşavvurâtî't-târîhiyye li'l-Endelüs kadîm ve hadîş", *RHM*, sy. 29-30 (1983), s. 487-503; Kâsim ez-Züheyri, "ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fi İsbâniyâ el-hadîşe", *el-Menâhil*, XXVIII, Rabat 1983, s. 45-50; G. de Andres, "Colección de códices árabes de al Escorial", *Cálamo*, sy. 9, Madrid 1986, s. 30-33; *Arabismo: Boletín informativo*, sy. 51, Madrid 1988, s. 1-56; S. A. H. Ahsani, "The State of Research on Islamic Spain", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, IX/4, Herndon 1992, s. 556-562.

MEHMET ÖZDEMİR

İSPAT

(bk. İSBAT).

İSPEHBED

(إسپهبد)

Vali, emîr
ve başkumandan anlamında
bir terim.

Farsça *ispeh* (ordu) ve *bed* (emîr) kelimelerinden meydana gelen *ispeh-bed* unvanı, İran'da Ahamenîler zamanından (m.ö. 539-333) başlayarak "başkumandan" mânasında kullanılmıştır. Sâsânîler'in ilk döneminden itibaren bu unvan idarî bir anlam da kazanmaya başlamış, Enûşîrvân yaptığı yeni düzenlemeler çerçevesinde ülkeyi kuzey, güney, doğu ve batı olmak üzere dört bölgeye ayırarak her bölge için ispehbedler tayin etmiştir.

Terim Arapça kaynaklarda *isbehbez* şeklinde geçer. Halife Me'mûn, Mâzyâr b. Kârin'e ispehbez unvanını vererek Taberistan'a vali tayin etmişti. Taberistan'da basılan sikkeler üzerinde bu unvanın kullanıldığı görülmektedir. Taberî, Süveyd b. Mukarrin'in 22 (643) yılında barış antlaşması imzaladığı Taberistan ve Cîl-i Cîlân hâkimi Ferruhân'a Horasan ispehpezi diye hitap ettiğini kaydeder (*Târîh*, IV, 153). Kaynaklardan I. (VII.) yüzyılın sonuna doğru bu unvana sıkça rastlandığı anlaşılmaktadır. İran'da Debûyîler ve Kârinvend (Suhrânîler) gibi bazı mahallî hânedanlar ispehbez unvanını liderleri ve hükümdarları için kullanmışlardır.

Taberistan'da hüküm süren Bâvendîler'in bu unvanı Moğol istilâsına kadar kullandıkları bilinmektedir. İspehbez unvanı Hazar kıyılarınin güneybatısında hüküm süren Deylemîler'de de görülmektedir. Kâbe'de bulunan, Abbâsî Halifesi Me'mûn zamanına ait 200 (815-16) tarihli bir kitâbede İspehbez Kâbul (Kâbil) Şah'ın tahtının halifenin emriyle Horasan'dan Mekke'ye gönderildiği kaydedilmektedir (Ezraki, I, 227). Selçuklu emirlerinden birinin adı da İspehbez'dir. Emîr İsfehbez b. Sav Tegin et-Türkmânî, 487 (1094) ve 488'de (1095) Mekke'nin Şii valisi Kâsım b. Ebû Hâşim el-Alevî'yi yerinden sürmüş ve şehrin idaresini bir müddet elinde tutmuştur (İbnü'l-Kalânîsî, s. 130). İbnü'l-Esîr, Sabâve b. Humâr Tegin adlı Selçuklu kumandanının ispehbez unvanıyla anıldığını kaydetmektedir (*el-Kâmil*, X, 299).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin-i Tebrîzî, *Burhân-ı Kâfî* (nşr. Muhammed Mu'în), Tahran 1330-42 hş./1951-63, I, 122; II, 1092; F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, Beyrut 1975, s. 48; Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Melhas), I, 227-228, 393; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 153; Mevhûb b. Ahmed, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdürrahîm), Dimaşk 1410/1990, s. 35, 430; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 130, 158; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 239-240, 299; N. Garsoian, "Byzantium and the Sasanians", *CHIr.*, III/1, s. 588-589; Cl. Huart, "İspēhbed", *IA*, V/2, s. 1126; Dihhudâ, *Luğatnâme*, IV, 2083; C. E. Bosworth, "Ispahbadh", *EP* (İng.), IV, 207-208.

TAHSİN YAZICI

İSPEHSÂLÂR

(bk. SİPEHSÂLÂR).

İSPENCE

Osmanlılar'da gayri müslimlerden alınan bir çeşit vergi.

İspence kelimesinin etimolojisi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. Bu hususta yapılan açıklamalar tatminkâr değildir. Hammer kelimenin pencikân, Truhelka ise spenzadan geldiğini belirtir. Paul Wittek ve Duşanka Bojanić-Lukač'ın, ispencenin Slavca "mahallî feodal bey" anlamına gelen župan (jupan) ile ilgili olarak županitsanın Türkçe'ye geçmiş şekli olduğu yolundaki izahları akla yatkın görünmektedir. XV. yüzyılın ilk yarısına ait defterlerde kelime "ispenc" ve "ispence" şeklinde kaydedilmiştir. Bu vergiye dair en eski kayıt I. Bayezid dönemine kadar (1389-1402) uzanır. 835 (1432) tarihli Arvanid timar defterine göre ispence, evli hâne sahibi gayri müslim erkeklerden 25 akçe olarak toplanmaktaydı. Dul kadınlar ise 6 akçe vermekteydiler. Bu miktarlar Fâtih Kanunnâmesi'ne göre de aynı idi. Buradaki kayıтта her evli gayri müslimden 25 akçe ispence alına-

cağı, ayrıca yanında bulunan yetişkin erkek evlâdından aynı miktarın talep edileceği, çiftliği olmayan dul kadınların ise 6 akçe vereceği belirtilmiştir. Söz konusu meblağ, XVI ve XVII. yüzyıllara ait kanunnâmelerde hemen hemen sabit kaldı. Miktarlar en az 20, en fazla 30 akçeydi. Bir gayri müslim İslâm'ı kabul ederse bu vergi yerine meblağı daha düşük olan "bennâk" resmi ödemekle yükümlü olurdu.

Örfî bir vergi olan ispence, çift resminin karşılığı bir çeşit baş vergisi özelliği taşımaktaydı. Hatta ispence ve çift resmi "kulluk" adıyla da anılmaktaydı. Reâyânın senyör veya sipahiye karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu kulluk adı verilen bazı hizmetlerin karşılığının nakde çevrilmesi gibi ispence de eski angaryaların para haline getirilmesiyle ortaya çıkmış olabilir. Muhtemelen Sırp çarı Stephan Duşan'ın imparatorluğu döneminden kalma bu gibi angaryalar veya buna benzer bir şahıs vergisi ispence adıyla Osmanlılar tarafından sürdürülmüştür. Macarlar'ın eski "kapu vergisi"-nin Osmanlılar'ca ispence adıyla anılıp tahsil edildiği bilinmektedir. Hıristiyan veya yahudi, gayri müslim unsurlardan alınan ispence aslında ortaya çıkışı itibarıyla Rumeli'ye mahsus bir vergi türüdür; fakat daha sonra Anadolu'da, özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesinin ardından buradaki hıristiyan halka da uygulanmıştır. Orta ve Batı Anadolu'da ise ispenceye bir iki istisna dışında rastlanmamaktadır. Öte yandan "askerî" olarak nitelendirilen ve madenci, köprücü, derbendci, tuzcu gibi birtakım mükellefiyetleri olan gayri müslim köylüler bu vergiden tamamen veya kısmen muaf tutulabilirlerdi. Kısmen muaf olanlar 6 veya 12 akçe öderlerdi. Vergi genellikle timar sahibinin gelirleri arasında yer alıyordu; ancak bazı hallerde doğrudan devlet hazinesine de intikal edebiliyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda devam ettiği anlaşılan ispence 1128 (1716) Mora Kanun-

nâmesi'ne göre hıristiyanlardan 25, yahudilerden 125 akçe olarak toplanmış, 1140'ta (1727) Gence'de 120 akçe olarak tahsil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. XXXII-XXXIII; *Fatih Kanunnamesi* (nşr. Fr. Kraelitz, *MOG*, I [1921] içinde), md. 28; Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, 213; Barkan, *Kanunlar*, s. 393; ayrıca bk. İndeks; C. Truhelka, "Bosnada Arazi Meselesinin Tarihi Esasları" (trc. Köprülüzade Ahmed Cemal), *THİTM*, I (1931), s. 63; P. Wittek, "Devşirme and Şarî'a", *BSOAS*, XVII/2 (1955), s. 272-273; Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 602-608; a.mlf., "İspendje", *EP* (İng.), IV, 211; Duşanka Bojanić-Lukač, "De la nature et de l'origine de l'ispence", *WZKM*, sy. 68 (1976), s. 9-30.

HALİL İNALCIK

İSRÂ

(الإسراء)

Hz. Peygamber'in mi'rac sırasında Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya intikalini ifade eden terim (bk. MİRAC).

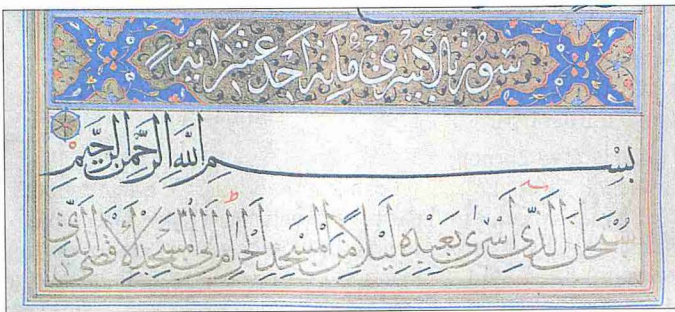
İSRÂ SÜRESİ

(سورة الإسراء)

Kur'an-ı Kerim'in on yedinci sûresi.

Mekke döneminde indirilen son sûrelerden biri olup Kasas sûresinden sonra nâzil olmuştur. Adını, Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülüşünden bahsedilen ilk âyetindeki "gece yürüyüşü" anlamına gelen isrâ kelimesinden alır. Ayrıca Sübhân ve İsrâiloğulları'na yer verilmesi sebebiyle Benî İsrâil sûresi olarak da adlandırılmıştır. Âyet sayısı ihtilâflı olmakla birlikte çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre 111 olup fâsılası , 1 harfidir.

İsrâ sûresini beş bölümde ele almak mümkündür. Birinci bölümde (âyet 1-22) hicretten yaklaşık bir yıl önce meydana gelen İsrâ hadisesinden bahsedilerek Allah'ın, bazı nişan ve âmetlerini göstermek üzere kulunu (Hz. Muhammed) bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü ifade edilmektedir (bk. MİRAC). Bu bölümde daha sonra İsrâiloğulları'nın çıkardıkları iki karışıklığa ve başlarına gelen felâketlere işaret edilir. Kaynaklarda, İsrâiloğulları'nın fesat dönemleri olarak nitelendirilen bu olaylardan ilkinin kendilerine gönderilen peygamber-

İsrâ sûresinin muhakkak hatıyla ilk âyetinin baş tarafı